

gerçeklik arasında olması çok önemli bir özelliktir. Bu özelliğe sahip bir metin, birden çok yorumu açık, hem gerçek hem de kurmacanın potasında değerlendirilme şansı bulur. Sonuç olarak böyle bir metin, okuyucunun kendi zihninde; kimi ölçütlere göre tam olarak bir yere konumlandırabileceği, kimi ölçütlere göre de konumlandıramadığı, müphem, bir o kadar da muğlak kalmasına zemin hazırlayan bir özellik gösterir. *Kitab-ül Hiyel*; anlatım teknikleri, kurgusu, dili, zengin içeriği ile edebiyatımızda önemli bir metindir. Postmodernist bir metin olan *Kitab-ül Hiyel*'de bu literatüre ait birçok unsur çok daha zenginleştirilmiş biçimiyle görmek mümkündür. Biz bu çalışmada; postmodernist sistemin özelliklerini fazlasıyla taşıyan *Kitab-ül Hiyel*'i, yine postmodern metinlerin kurgu ögesi olan "çok boyutluluk" kapsamında incelemeye çalıştık.

- 1 Çalışmamızın konusu olan romanın şu baskısı kullanılmıştır: Anar, İhsan Oktay; *Kitab-ül Hiyel*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- 2 19. yüzyıl sonuna değin üretilen edebiyat ürünleri başı-sonu belli 'kapalı' yapıda metinlerdir (Ecevit, 22). 19. yüzyıl romanının, 'nerede, ne zaman, nasıl ve neden' sorularına neredeyse kesin yanıtlar veren biçim-içerik dokusunun, çağın gerçeklik anlayışıyla bire bir örtüş-

tüğü söylenebilir. 19. yüzyıl 'realist' romanı Newton fiziğinin edebiyat estetiğindeki uzantısı görünümündedir. Çağın romancısı olayları zamandizinsel bir akış içinde, 'dün-bugün-yarın' sıralamasına sıkı sıkıya bağlı kalarak öyküler; A'dan başlar Z'ye değin sürdürür anlatmayı. Roman yapısında hiçbir kargaşa yoktur, okura yabancı gelmeyen bir öyküleme türüdür bu. Uzun yerli yerindedir, uç boyutlu ve sağlam. Bu boyutlar çoğu kez ayrıntılı çevre betimlemeleriyle yanıtılır okura. En-boy-derinlik henüz bilinçaltının dipsizliğinde ayrışma uğramış, amorflaşmamıştır (Ecevit 2009: s. 23).

- 3 Metinlerarasılık (Alm. Intertextualität): İster edebi ister teknik hiçbir metnin dışı kapalı olmadığı görüşüyle edebi metin dokusuna hem edebiyat alanından hem de başka alanlardan metin parçaları katılabileceğinin, böylece de dilin bütüncül bir deney (Unviversalexperiment) olma niteliğinin ortaya konması (Aytaç 2003: s. 354).
- 4 Üstkurmaca (Alm. Metafiktion): Kurmacanın örtülü veya açıkça bozulup (mesela figürlerin olay alanını terk edip anlatı çerçevesinde ortaya çıkarak anlatıcıya ya da yazara hitap edilmesiyle veya anlatıcının hikâyeyi nasıl kurguladığını anlatmasıyla) başka bir kurmacaya yer vermesiyle oluşan "kurmaca içinde kurmaca" (Aytaç 2003: s. 373).
- 5 Ecevit, 2009.
- 6 Yalçın, 2005.

7 Yalçın, 2005.

8 Resim alanından gelme bu terim, hazır ünitelerin bir araya getirilmesiyle yeni bir kompozisyon oluşturma demektir. Burada her bir unsur, sembol niteliği taşıyan bir bütün içinde organik bir yapı ögesi kazanır (Aytaç 2003: s. 350).

9 Yalçın, 2005

10 Eco, 1995.

11 Zavotçu, 2006.

12 Tekin, 2001.

Kaynaklar

- AYTAÇ, Gürsel (2003); *Genel Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2006); *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- ECEVİT, Yıldız (2009); *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ECO, Umberto (1995); *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, Can Yayınları, İstanbul.
- YALÇIN, S. Dilek (2005); *Yeni Tarihselelik Kuramı ve Türk Edebiyatında Postmodern Tarih Romanları*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- TEKİN, Mehmet (2001); *Roman Sanatı*, Ötügen Neşriyat, İstanbul.
- ZAVOTÇU, Gencay (2006); *Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Kitabevi, Ankara.

Muhammed Hamidullah Biyo-Bibliyografyasına küçük bir katkı

M. CÜNEYT KAYA

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin şimdilerde sadece ismen varlığını sürdüren İslam Araştırmaları Merkezi'ne (eski adıyla İslam Tetkikleri Enstitüsü) ait evrakın bulunduğu dolabı "ya nasib" diyerek açtımda kırmızı bir defter karşıladi beni raflar arasından. Defterin sırtında "Enstitü Hatıra Defteri 1965" ibaresi, iç kapağında ise Dr. Salih Tuğ imzalı "İşbu Enstitü Hatıra Defteri'nin tutulmasına 18 Eylül 1965 tarihinde lüzum görülmüş ve aynı gün ihdas edilip başlatılmıştır" ifadesi yer alıyordu. Heyecanla defterin sayfalarını karıştırmaya başladığımda, birkaç boş sayfanın ardından karşıma, ince bir el yazısıyla Türkçe kaleme alınmış iki sayfalık bir yazı çıktı. Yazının sonunda 11 Safer 1390/17 Nisan 1970 tarihiyle hem Arap hem de Latin harfleriyle "M. Hamidullah" imzası yer alıyordu. Defterin ilerleyen sayfalarında Hamidullah hocanın yazısının tarihini önceleyen imzalar bulunsada, anlaşılana o ki, defteri düzenleyenler (muhtemelen Salih Tuğ Hoca), defterin Muhammed Hamidullah'ın yazısıyla başlamasını arzu etmişlerdi. Hamidullah Hoca'nın yazısını, 20 Nisan 1970 tarihli "Karaköy box 1247" ibaresiyle O[sman] Reşer'in imzası takip ediyordu. Defterdeki geri kalan sekiz imza ise çeşitli vesilelerle İstanbul'a gelip enstitüyü ziyaret eden ilim adamlarına aitti. Bu ilim adamları ve imza tarihleri sırasıyla şöyle: İbn

Âşûr (Külliyetü'z-zeytûniyye/Tunus, 8 Safer [1]387/17 Mayıs 1967), J. Schacht (Columbia Üniversitesi, 31 July [Temmuz] 1967), Salahaddin (Kahire, 22 Eylül 1967), İzzet Hasan (29 Eylül 1967), W. Montgomery Watt (Edinburgh Üniversitesi, 23 Mart 1970), ? (31 Mart 1970), Salahaddin el-Müneccid (23 Nisan 1970), ? (26 Şubat[?] 1971).

Hamidullah'ın yazısı, merhumun biyografisi hakkında bize yeni bir bilgi sunmasada İslam araştırmalarının Cumhuriyet sonrası Türkiye'deki durumu ve İslam Tetkikleri Enstitüsü'nün kuruluş saiklerine dair ilk paragrafta ortaya koyduğu sorular hâlâ önemini muhafaza ediyor. Bunun yanı sıra Zeki Velidi Togan'ın enstitünün kuruluş ve işleyişindeki emeklerine dair kadirşinas ifadelerine de dikkat çekmek gerek. İstanbul'daki ikametini Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin misafiri olmakla ilişkilendirdiği son cümleleri ise oldukça manidar. İmlasına (büyük-küçük harf kullanımı, noktalama, kelimeler arası boşluk vs.) müdahale etmeden yayınladığımız yazıda, anlamı tamamlamak üzere birkaç yerde köşeli parantezle ilavede bulunduk, okunuşundan emin olamadığımız kelimeleri, sonlarına koyduğumuz köşeli parantez içindeki soru işaretiyle gösterdik, ayrıca Hamidullah merhumun atıfta bulunduğu eser ve olayları da imkân ölçüsünde dipnotlarda açıklamaya çalıştık.¹

*

Birinci dünya savaşından sonra İslam tetkiklerinin niçin Türk eğitim sahası dışına çıkarıldığını meydana çıkarma işi ki ben onu yapacak imkânlarla sahip değilim, meraklı bir husus olmaktadır: acaba bu harp esnasında Şerif Hüseyin'in yaptığı isyan ve kıyama karşı bir dahili reaksiyon mu idi?, yoksa dışarıdan bazı kuvvetler dizginleri mi çekmekte idi? İstanbul Üniversitesinde faaliyeti tatil edilen ilahiyat fakültesi niçin daha sonra Ankara'da ihya edildi? Edebiyat fakültesinde bir İslam Araştırmaları Enstitüsünün tesisini teşvik[e] sebeb ne idi, ve muhalefetler nasıl bertaraf edildi?

Ben Haydarabad (Osmania) Üniversitesi hukuk fakültesinde heyecanla meşbu bir şekilde meşguldum ve bizim sömürücü "dostumuz" (helif), İngiliz-Hindistan'ından ayrıldıktan sonra vatana karşı vazifemi yaptığımı kani olduğum için oradaki faaliyetimi kolay kolay terk etmiyeciğim.² Garip hadiseler beni Fransa'ya attı ve karaya oturttu; ben boş erdim[?]. Prof. Ahmed Zeki Velidi Togan'ı tanıımıyordum, ve kısa bir müddet için Pakistan'a yaptığım ziyaret sırasında mutasavvar enstitüde çalışmamı teklif eden de o oldu; fakülte de her sene bir sömestere çalışmamı kabul etti.³

Bir kürsü yoktu; sadece Enstitü vardı, ve ders-

ler serbest derslerdi. Rağbet çoğaldı, dinleyiciler seneden seneye arttı ve fakülteadaki en büyük amfi kifayet etmez oldu.

Çalışmaya başladığımdan beri derslerde söylediklerimi cümle cümle tercüme eden bir çok mütercimler vazifelendirildi: Fuat Sezgin, Salih Tuğ, Kemal Kuşcu, Nihat Keklik ve Yusuf Ziya Kavakçı muntazaman; Ramazan Şeşen ve Ahmed Subhi Furat bazan bu vazifeyi yaptılar. Bu kıymetli yardımlarından dolayı hepsine müteşekkirim.

İstanbul Üniversitesinin müsaadesiyle her hafta gidip arka arkaya dört ders vermek suretiyle Ankara'daki İlahiyat fakültesinde de bir sene çalıştım. Esad Kılıçer oradaki mütercimim idi. Gerek bunlar gerekse ve gerekse başta Said Mutlu olmak üzere başka arkadaşlar benim nâçiz çalışmamı bir başka istikamette yaydılar: onlar benim bir çok eserlerimi –arapçadan, urducadan, fransızcadan ve ingilizceden– tükeye terceme ettiler, ve bunlara kitap şeklinde veya ilmi mecmualarda makaleler halinde yapılan neşirleri Türkiye'nin en ücra köşelerinde ve hatta dışarda okuyucuların istifadesine sundu.⁴ Tabii ki tezlerinin hazırlanış sırasın[da] bir çok araştırmacılar benimle istişarelerde bulunmuştu. Dr Salih Tuğ bunlardan biridir.

Devamlı olarak beni *Annales de la Faculte de Droit d'Istanbul*'da yazı yazmaya teşvik eden Prof. Charles Crozat'yı da zikretmeden geçmeyeceğim.⁵

İstifade tek taraflı olmadı. Her sene bir sömestirlik ikametim sırasında gerek İstanbul'un ve gerekse başka yerlerin fevkalade zengin yazmalarından faydalandım ve gizli hazinelerden bazı şeyleri keşfedebildim: Kadı ar-Raşid'in *az-Zahâir va'l-tuhaf*,⁶ İmam Buhari'nin *at-Tarih ül-Kebîr*'inin 3. cildi,⁷ Said b. Mansûr'un *Sünen*'i,⁸ al-Basri'nin *al-Mu'tamad*,⁹ ve henüz neşirini bulamamış daha bir çok eserler.

Kültür sergilerinden de bahsetmek gerekir: Dineveri Günü ve botanik kitapları sergisi,¹⁰ Sarahsi günü ve eserlerinin sergisi (Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesinin bir armağanıyla ilim alemine sunulmuştu),¹¹ Şeybânî Günü ve yazma eserlerinin sergisi (bu da İslam Medeniyeti mecmuasının özel bir sayısını kaplamıştır).¹² Süleymaniye Kütüphanesine yardımlarından dolayı samimi teşekkürlerimi sunarım.

Tabii ki Enstitü "İslam Tetkikleri Dergisi"ni çıkarmaya başladığı zaman devamlı olarak orada benim benim de yazılarım olmuştur.¹³ Bu faaliyetlerin hepsine şeref, yaşına rağmen hakikaten sürükleyici bir kuvvet ve bir ilham sururu olan Enstitünün mühterem müdürü Ord. Prof. Zeki Velidi Togan'a aittir.¹⁴ Müasırları onun hizmetini kabul etmeseler de müstakbel nesil ona medyun kalacak, ve Cenab-ı Hak onu mukafatlandıracaktır.

Burada ben yapabileceğimi yaptım, ve daha ne kadar müddet bunun imkân dahilinde olacağını şimdi bilmiyorum. Fakat ben sevgili peygamberimizi da müsafir eden Hz. Ebû Eyyub el-Ansârî'nin (R.A.) müsafiri olmaktan şeref duyuyorum.

11 Safer 1390 (M. Hamidullah)
17 Nisan 1970 Cuma

- 1 Yardımlarından dolayı M. Halit Çelikyön'e ve metni okuyarak görüşlerini bildiren ahbâb u yârâna müteşekkirim.
- 2 Haydarâbâd Nizamlığının 1948 yılında Hindistan tarafından işgal edilmesine kadar bağımsızlığını koruması olmasına işaret ediyor olmalıdır. Haydarâbâd Nizamlığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülhamit Birışık, "Muhammed Hamidullah'ın Yetiştigi ve Oluşumuna Katkıda Bulunduğu Kurumlar", *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleri ile Muhammed Hamidullah*, Bursa II Müftülüğü, Bursa 2007, s. 59-61.
- 3 Muhammed Hamidullah, 1950 yılında Anayasa hazırlık çalışmalarına katkıda bulunmak üzere Pakistan'da bulunduğu bir yıllık dönemi kastediyor olmalıdır; bkz. Salih Tuğ, Kamil Yaşaroğlu, "Muhammed Hamidullah", *DİA*, XXX (İstanbul 2005), s. 535. Muhtemelen Pakistan'daki çalışmalarını sürdürdüğü sırada 1951'de gerçekleştirilen XXII. Milletlerarası Müsteşirler Kongresi için İstanbul'a gelen Muhammed Hamidullah, İslam Tetkikleri Enstitüsü'nü canlandırmak için çabalayan Zeki Velidi Togan'ın dikkatini çekmiştir. Togan, Edebiyat Fakültesi Profesörler Meclisi'ne, Muhammed Hamidullah'ın ilmi şahsiyeti ve çalışmaları hakkında 8.1.1952 tarihli ayrıntılı bir rapor sunmuş ve 1952 yılından itibaren yirmi üç yıl boyunca İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslâm Tetkikleri Enstitüsü'nde misafir profesör olarak ders vermesini sağlamıştır. Togan'ın söz konusu raporunun tam metni için bkz. Kara, "Hamidullah'ın Eserlerinin Türkçeye/Türkiye'ye İntikali ve Tesirleri", s. 256-258. İslâm Tetkikleri Enstitüsü 16 Mayıs 1950'de resmen kurulmasına rağmen, faaliyete geçiş kararının üniversite senatosundan geçmesi ancak 1953 yılında gerçekleşmiştir; bkz. Mahmut Kaya, "İslâm Tetkikleri Enstitüsü", *DİA*, XXIII (İstanbul 2001), s. 56-57.
- 4 Muhammed Hamidullah'ın eserlerinin Türkçedeki serencamı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Kara, "Dini Düşünce Tarihimiz Açısından Hamidullah'ın Eserlerinin Türkçeye/Türkiye'ye İntikali ve Tesirleri", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, s. 9 (2006), s. 235-272.
- 5 Muhammed Hamidullah'ın sözkonusu dergide yayınlanan makaleleri şunlardır:
  1. "Histoire d'Usul-Al-Fıqh chez les Musulmans", s. 9-10-11 (İstanbul 1959), s. 72-91.
  2. "La Notion musulmane du droit international privé", sy. 18 (1962), s. 320-339.
  3. "La philosophie juridique chez les Musulmans", s. 29-30-31-32 (1968), s. 137-152.
- 6 Reşid b. Zübeyr, *ez-Zehâir ve'l-tuhaf*, nşr. Muhammed Hamidullah, race'a: Selahaddin Münecid, Dâiretü'l-matbuat ve'n-neşr, Kuveyt 1959.
- 7 Muhammed Hamidullah'ın hayatı ve eserlerine dair kaleme alınmış çalışmalarda Buhârî'nin söz konusu kitabına dair herhangi bir neşir veya incelemesine atıfta bulunulmamaktadır.
- 8 Muhammed Hamidullah, Sa'id b. Mansûr'un kayıp olduğu zannedilen *Sünen*'inin 3. cildine ait bir nüshayı Köprülü Kütüphanesi'nde (nr. 439) tespit etmiş ve *Die Welt des Islam* dergisinde yayınlanan bir makalesiyle bu nüshayı ilim âlemine tanıtmıştır: "Eine Handschrift der Sunan von Sa'id b. Mansûr, des Lehrers von Muslim", VIII/1-2 (1962), s. 25-34. Eserin ferâiz ve cihad konularını ihtiva eden bu kısım Habîbürrahman el-A'zamî tarafından neşre hazırlanmış ve Muhammed Hamidullah'ın giriş yazısıyla birlikte yayınlanmıştır (2 C., Malegon 1387-1388/1967-1968; Bombay 1403; Beyrut 1405/1985).
- 9 Muhammed b. Ali Ebû'l-Hüseyn el-Basri, *el-Mu'temed fi usulî'l-fıqh*, nşr. Muhammed Hamidullah, 2 C., Institut Français de Damas, Dimaşk 1964.
- 10 Muhammed Hamidullah, 1953'te yayınlanan 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*'na (Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İstanbul 1953) "Dinawari's Encyclopaedia Botanica (*Kitab an-Nabât*) in the Light of Fragments in Turkish Library" adlı makalesiyle (s. 195-206) katkıda bulunmuştur. Muhammed Hamidullah, sonraki yıllarda Dineveri'nin *Kitâbu'n-nebât*'ını neşrederectir: Ebû Hanife Ahmed b. Davud b. Venend Dineveri, *Kitâbu'n-nebat: el-Kismü's-sânî mine'l-kâmüsü'n-nebatî* = *Le dictionnaire botanique*, nşr. Muhammed Hamidullah, Institut Français d'Archeologie Orientale, Kahire 1973. Hamidullah'ın

bahsettiği Dineveri günü ve botanik kitapları sergisinin yeri ve tarihiyle ilgili bir bilgiye rastlayamadık.

- 11 Muhammed Hamidullah şu armağan kitabına atıfta bulunmaktadı: 900. *Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslam Hukukçusu Şemsü'l-Eimme es-Serahsi Armağanı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1965. "Ankara'daki Tören" ve "İstanbul'daki Tören" başlıklı iki ana bölüme oluşan eserin ilk bölümünde 15 Nisan 1964 Çarşamba günü saat 17:30'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Hâmîd Dersanesi'nde gerçekleştirilen Şemsü'l-Eimme Es-Serahsi'nin 900. Ölüm Yıldönümü Anma Töreni programı yer almaktadır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanı Prof. Dr. Neşet Çağatay'ın açış konuşmasının ardından toplantı sırasıyla Columbia Üniversitesi'nden Prof. Dr. Joseph Schacht, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Tayyib Okîç ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslâm Tetkikleri Enstitüsü İslâmiyat Asistanı Dr. Salih Tuğ birer tebliğ sunmuştu. Muhammed Hamidullah'ın tebliği "Serahsi'nin Devletler Umumi Hukukundaki Hissesi" başlığını taşımaktadır (s. 15-25) ve Salih Tuğ tarafından tercüme edilmiştir. Eserin ikinci bölümünde ise 28 Nisan günü saat 11:00'de Süleymaniye Kütüphanesi'nde açılan Serahsi Eserleri Sergisi hakkında bilgi verilmekte ve sergilenen eserlerin listesine yer verilmektedir. Muhammed Hamidullah'ın açılışını yaptığı sergiye katılan seçkin ziyaretçi grubu arasında, Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Vehbi Bral, Prof. Ahmet Ateş, Prof. Dr. Joseph Schacht ve Eralg Üniversitesi'nden Prof. Dr. Felix Tauer'in de bulunduğu belirtilmektedir. İstanbul Kütüphaneleri, Muhammed Hamidullah'ın rehberliğindeki bir heyet tarafından taranarak 38 ayrı kitaplıkta toplanan 188 cilt yazma eser Süleymaniye Kütüphanesi salonlarında "eşsiz bir dekor içinde ziyaretçilerin tetkik nazarlarına arz edilmiştir." Bunun yanı sıra Muhammed Hamidullah, İslam Araştırmaları Enstitüsü bünyesinde verdiği haftalık seminerlerin 28 Nisan saat 17:00'deki oturumu Serahsi'ye ayırmıştır.
- 12 Muhammed Hamidullah'ın atıfta bulunduğu ve Türkiye İslam Enstitüleri Talebe Federasyonu tarafından çıkarılan *İslam Medeniyeti*'nin Haziran 1969 tarihli Şeybânî özel sayısında anlaşıldığına göre 10 Mayıs 1969 Cumartesi günü saat 14:30'da İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Konferans Salonu'nda Hanefî fıkhının kurucularından İmam Muhammed Şeybânî'nin 1200. ölüm yıldönümü dolayısıyla bir toplantı tertip edilmiş ve toplantıda Enstitü Müdürü Zeki Canan'ın konuşmasının ardından Muhammed Eroğlu, Bekir Sadak, Muhammed Hamidullah ve Salih Tuğ birer konuşma yapmıştır. 12 Mayıs 1969 Pazartesi günü ise Süleymaniye Kütüphanesi'nde Şeybânî'nin İstanbul kütüphanelerinde mevcut yazma eserlerine dair bir sergi açılmıştır. Söz konusu sergide yer alan eserlerin listesini Muhammed Hamidullah, *İslam Medeniyeti*'nin mezkûr sayısında yayınlamıştır (s. 44-49). Muhammed Hamidullah'ın dergide Şeybânî ile ilgili yayınlanan yazıları şunlardır: 1. "Ölümünün 1200'üncü yıldönümünde Şarhlar'ın muasır: İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî", çeviren: Yusuf Z. Kavakçı", s. 5-10 (s. 11-18'de makalenin Fransızca sunumundadır).
2. "Profesör Majid Khadduri'nin 'İslâm Devletler Hukuku' (Şeybânî'nin Siyer-i)", çeviren: Yusuf Z. Kavakçı, s. 24-30.
- 13 Muhammed Hamidullah'ın bu yazıyı kaleme aldığı tarih itibarıyla *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*'nde şu makaleleri yayınlanmıştır:
  1. "İslâm Hukukunun Kaynaklarına Dâir Yeni Bir Tedkik", çeviren: Bülend Davran, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cilt: I, sayı: 1-4 (1953), s. 63-67.
  2. "Usûl al-fıqh'ın Tarihi", çeviren: M. Fuad Sezgin, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cilt: II, sayı: 1 (1956-1957), s. 1-18.
  3. "Kitab al-zaxair va'l-tuhaf ve Abbasiler Devrinde Bağdad-Roma Münasebetleri", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cilt: II, sayı: 1 (1956-1957), s. 113-146.
  4. "Muhammad Shafi' (6/8/1883-14/3/1963)", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cilt: IV, sayı: 1-2 (1964), s. 81-84.
- 14 Zeki Velidi Togan'ın 26 Temmuz 1970 tarihinde vefat ettiği düşünülürse, Muhammed Hamidullah'ın bu yazısı Togan'ın vefatından yaklaşık üç ay önce kaleme alınmış demektir.